کاستی‌های به‌کارگیری ظرفیت‌های تولید نهاده‌های طیور در کشور

محصول ذرت و سویا به‌عنوان نهاده‌های تولید گوشت ماکیان و تخم‌مرغ جزء کالاهای اساسی و استراتژیک به شمار می‌آیند که بیشتر نیاز داخل این محصولات با تکیه‌بر واردات تأمین می‌شود، به‌نحوی که حدود ۹۰ درصد سویای مصرفی، وارد می‌شود و هرساله شاهد واردات حدود یک میلیون تن (طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۵)، از این محصول بوده‌ایم. نکته مهم این است که مقدار واردات در چند سال اخیر بالای ۲ میلیون تن بوده است. همچنین نیاز سالانه ذرت داخلی در کشور حدود ۶/۵ تا ۷ میلیون تن است، اما سالانه در نهایت، ۲ میلیون تن ذرت در داخل کشور تولید می‌شود. از سوی دیگر، نه‌تنها وجود تحریم‌ها، بلکه شیوع ویروس کرونا و شرایط نامطلوب اقتصادی، دلایل مهم دیگری هستند اهمیت کاهش وابستگی و واردات، به‌خصوص در کالاهای اساسی را دوچندان می‌کند. برای رسیدن به این موضوع باید توان تولیدی محصولات یادشده را افزایش داد، اما بیش از دو برابر بودن هزینه تولید یک کیلوگرم از محصولات مزبور از قیمت خرید تضمینی مانع اصلی تولید بالای این محصولات است. در این راستا برای حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید، این موارد پیشنهاد می‌شود: اصلاح نحوه‌ی تعیین قیمت خرید تضمینی، کاهش واردات و به‌کارگیری فناوری‌های نوین در بخش کشاورزی در راستای بهبود بهره‌وری و افزایش تولید.

هر بنگاه اقتصادی برای تولید به‌موقع و باکیفیت محصولاتش نیازمند نهاده‌های دردسترس و مناسب است. نهاده‌ها نه‌تنها باید دردسترس باشند، بلکه باید توان دسترسی پایدار نیز برای تولیدکنندگان فراهم باشد. چنانچه نهاده و محصولات مورد استفاده فسادپذیر باشند اهمیت این موضوع بیشتر خواهد شد، زیرا فسادپذیری باعث کاهش و افت کیفیت و قیمت محصول خواهد شد. در زیربخش دام و طیور، محصول، یک حیوان یا پرنده است و نهاده‌ها نیز خوراک آنها هستند. بنابراین، بزرگ‌ترین مسئله‌ای که در این زیربخش می‌تواند مهم باشد، سلامت و دسترسی سریع و آسان به نهاده‌های اولیه است. در غیر این صورت، احتمال ایجاد ضررهای بزرگی در این زیربخش به‌وجود خواهد آمد.

تولیدات و محصولات زیربخش دام و طیور مانند گوشت قرمز، گوشت سفید، تخم‌مرغ، شیر و سایر فراورده‌های لبنی جزء کالاهای اصلی سبد خانوار است. این محصولات پروتئین مورد نیاز انسان را تأمین می‌کنند. عمده پروتئین از طریق خوردن گوشت و به‌طور کلی گوشت چهارپایان اهلی، پرندگان، به‌ویژه مرغ و آبزیان، به‌خصوص ماهی تأمین می‌شود. به‌رغم افزایش سرانه مصرف ماهی در کشور، گوشت مرغ و گوشت قرمز

همچنان سهم بیشتری را در مصرف خانوارها به خود اختصاص داده‌اند. دراین‌بین، گوشت مرغ به دلایلی مانند پایین بودن قیمت تمام‌شده هر کیلوگرم آن و بهترین جایگزین برای گوشت قرمز، مورد تقاضای تمام اقشار جامعه در تمام دهک‌های درآمدی است؛ همین موضوع سبب افزایش تقاضای آن می‌شود. وجود یا نبود نهاده‌ها برای مصرف طیور یکی از مهم‌ترین عوامل در فرآیند تولید است. به‌تازگی به دلیل وجود تحریم‌ها، نابسامانی ارز، شرایط بد اقتصادی و شیوع ویروس کرونا، واردات خوراک ماکیان و داروهای وارداتی به چالش‌برانگیزترین موضوع برای پرورش‌دهندگان و مرغداران تبدیل شده است. عمده‌ترین خوراک ماکیان، ذرت دانه‌ای و سویاست. این دو محصول زراعی نقش مهمی در فرآیند تولید در زیربخش دام و طیور دارند.

با توجه به حساسیت بالای این محصولات و اهمیت زیاد آنها، پاسخگویی به پرسش‌های زیر می‌تواند بسیار مهم باشد: چرا تدبیری برای کشت داخل محصولات یادشده اندیشیده نمی‌شود؟ دلیل کمبود و کشت پایین ذرت و سویا به‌عنوان محصولات اساسی در کشور چیست؟ دلیل وابستگی زیربخش دام و طیور به واردات را چگونه می‌توان توضیح داد؟ هدف این گزارش، بررسی دلایل وابستگی محصولات ذرت و سویا به واردات و عدم کشت آن در داخل است. در ادامه، برای پاسخگویی به پرسش‌ها به تحلیل مقدار تولید محصولات یادشده در داخل، مقدار واردات، قیمت خرید تضمینی، هزینه کشت و مقایسه آنها می‌پردازیم.

۱- ذرت

ذرت یکی از مهم‌ترین غلات به شمار می‌آید. این محصول از خانواده گندمیان بوده و پس از گندم بیشترین اراضی کشاورزی جهان را به خود اختصاص داده است. ذرت منبع غذایی مهمی در بسیاری از قسمت‌های جهان است. کاربردهای محصول ذرت علاوه بر تغذیه دام و طیور شامل سوخت زیستی و ماده اولیه در صنعت است. خاستگاه اولیه این محصول، آمریکاست. این کشور با داشتن زمین‌های حاصلخیز دارای مزیت نسبی در برخی محصولات کشاورزی مانند گندم و ذرت است. ذرت محصول زراعی است که در ارقام زودرس، میان‌رس و دیررس کشت می‌شود. این محصول از محصولات آب‌بر است و همین امر سبب شده که مسئله آب به پرهزینه‌ترین عامل در کشت ذرت تبدیل شود و در سال‌های کم‌آبی و بی‌آبی، تولید آن دچار رکود شود. در شکل شماره ۱، متوسط سهم ذرت در هر استان براساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی نشان داده شده است.

روند تولیدی محصول ذرت به‌عنوان یک کالای اساسی دارای نوسانات بالایی است. این نوسانات باعث ناامنی در تأمین این محصول خواهد شد. می‌توان یکی از دلایل وجود نوسان در تولید محصول ذرت را عدم برنامه‌ریزی و تخصیص سطح مشخصی از زمین‌های زراعی کشور برای تولید این محصول دانست.

شکل ۱- متوسط سهم ذرت به تفکیک استان‌ها طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۹۰

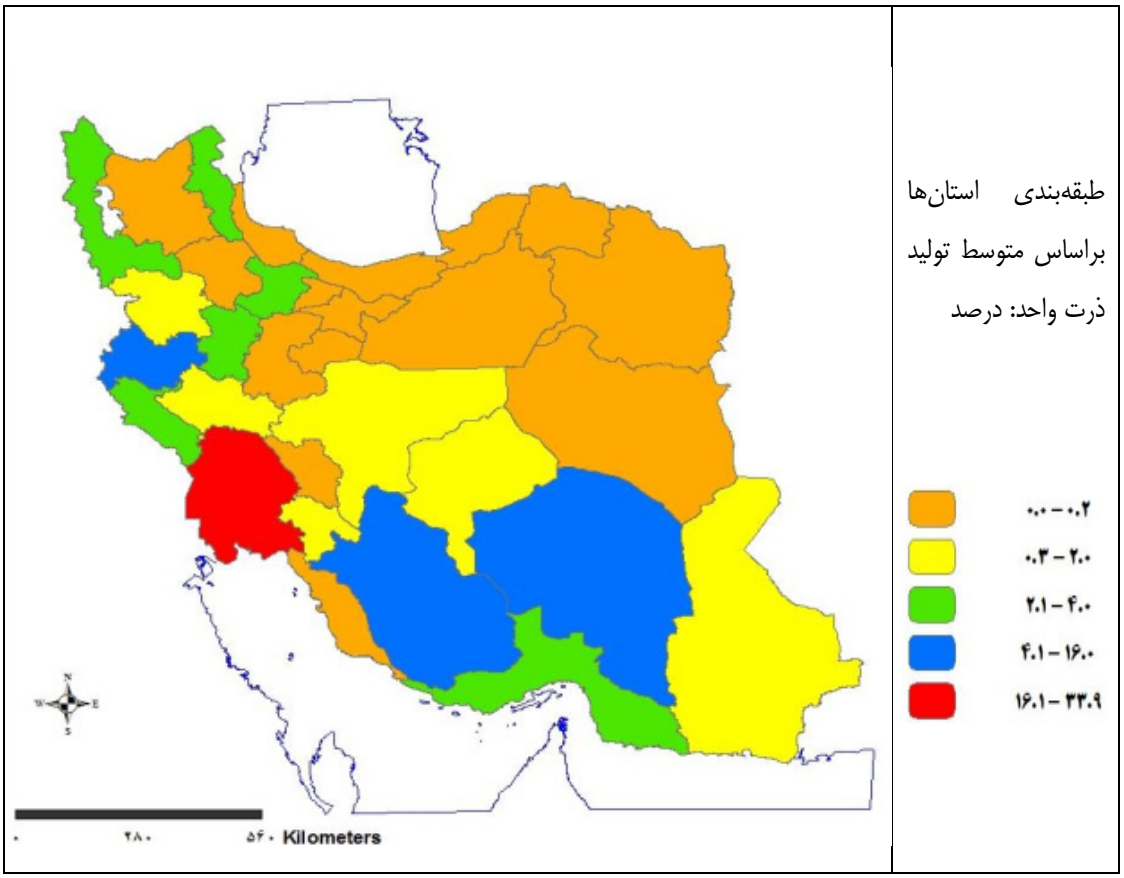

مأخذ: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

براساس شکل، استان‌های خوزستان، کرمانشاه، فارس و کرمان به ترتیب با تولید ۳۳/۹، ۱۵/۳، ۱۵ و ۱۱/۷ درصد از ذرت تولیدی کشور به قطب‌های تولیدی این محصول تبدیل شده‌اند.

نکته مهم وابسته بودن کشور به واردات بیشتر محصولات یادشده، به‌خصوص ذرت در سال‌های گذشته است و براساس پیش‌بینی سازمان همکاری و توسعه اقتصادی تولید این محصول در آینده کاهش بیشتری می‌یابد و این، به معنای وابستگی کامل این محصول به کشورهای صادرکننده است. براساس گزارش گمرک، بیشترین واردات از کشورهای سوییس، برزیل، انگلستان و هلند صورت می‌گیرد.

در ادامه برای بررسی بیشتر، نمودار مقدار تولید محصول ذرت در داخل، گزارش شده است.

روند تولید محصول سویا نیز دارای نوسان است. به‌طور میانگین هرسال ۶۸/۴ هزار هکتار طی سال‌های مورد بررسی به زیر کشت محصول سویا می‌رود. مقدار تولید این محصول رابطه مستقیمی با سطح زیرکشت محصول دارد یعنی با افزایش سطح زیرکشت مقدار محصول افزایش می‌یابد.

نمودار ۱- مقدار تولید ذرت طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۹ (برحسب هزار تن)

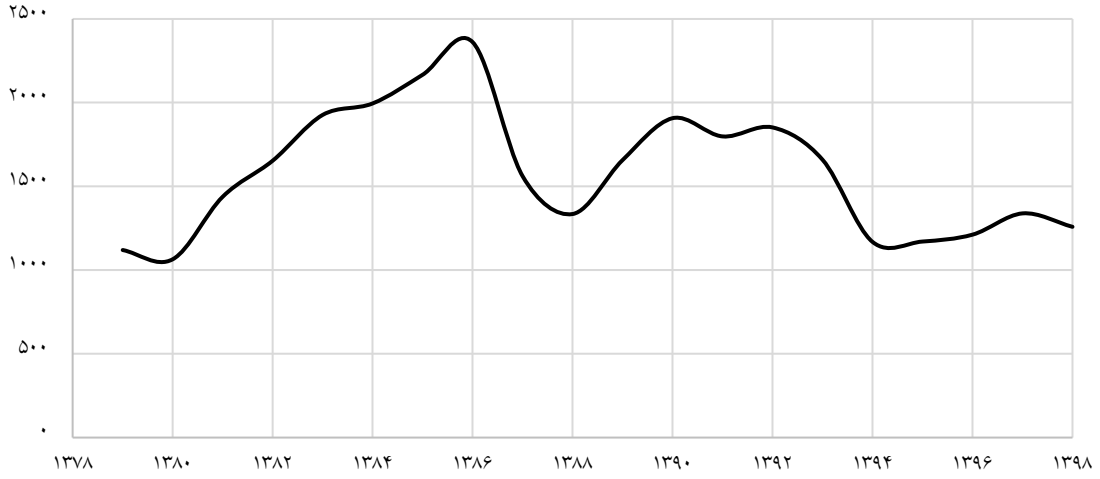

مأخذ: سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد.

همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود، تولید ذرت به‌عنوان یک کالای اساسی دارای روند خاصی نیست. این نوسانات باعث ناامنی در تأمین این محصول خواهد شد. خشکسالی سال ۱۳۸۷ باعث عکس‌العمل کاهشی شدیدی در تولید محصول ذرت شد، اما سایر نوسانات تولیدی در ذرت به چه دلیلی است؟ کاهش سطح زیر کشت می‌تواند یکی از دلایل، کاهش تولید باشد. در ادامه، نمودار سطح زیر کشت این محصول نشان داده شده است.

نمودار ۲- سطح زیر کشت ذرت طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۹ (برحسب هزار هکتار)

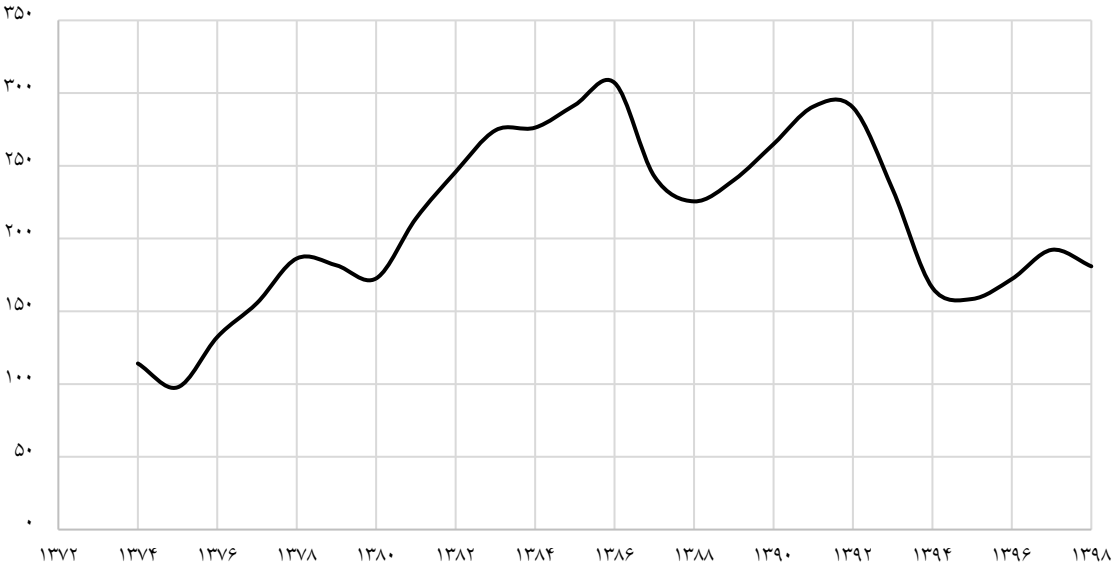

مأخذ: سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد.

با مقایسه نمودارهای شماره ۱ و ۲، می‌توان یکی از دلایل وجود نوسان در تولید محصول ذرت را عدم برنامه‌ریزی و تخصیص سطح مشخصی از زمین‌های زراعی کشور برای تولید این محصول دانست. به عبارت دیگر، افزایش یا کاهش سطح زیر کشت تأثیر مستقیمی بر مقدار تولید ذرت دارد، اما آیا این سطح زیر کشت و تولید سالیانه پاسخگوی نیاز داخل است؟ براساس آمار و اطلاعات جمع‌آوری شده، نیاز سالانه ذرت داخلی در کشور حدود ۶/۵ تا ۷ میلیون تن است؛ همان‌طور که مشاهده شد، سالانه در نهایت، ۲ میلیون تن ذرت در داخل کشور تولید می‌شود. بنابراین، بقیه ذرت مورد نیاز از طریق واردات این محصول تأمین می‌شود. نمودار شماره ۳، روند واردات ذرت را طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۵ نشان می‌دهد.

نمودار ۳- واردات محصول ذرت طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۵ (برحسب هزار تن)

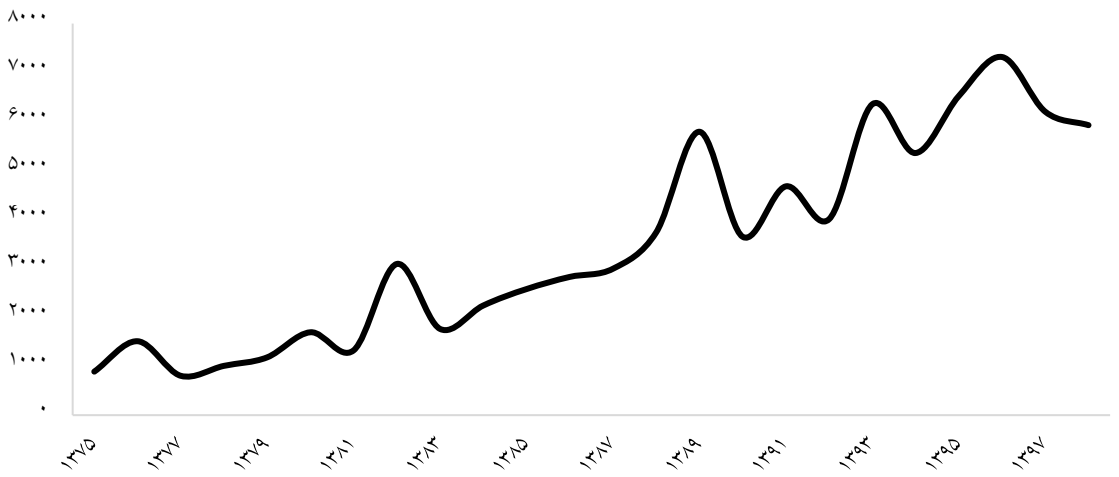

مأخذ: سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد.

براساس نمودار شماره ۳، واردات محصول ذرت نیز دارای نوسانات زیادی بوده، اما روندی صعودی طی سال‌های مورد بررسی قابل مشاهده است. در دو سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ واردات ذرت نیز کاهش یافته و به ۵۹۲۶ هزار تن در سال ۱۳۹۸ رسیده است. این حجم از واردات در کالاهای اساسی مانند ذرت در شرایط تحریم‌های اقتصادی و غیراقتصادی صورت گرفته علیه کشور می‌تواند تهدیدی برای محصولات تولیدی از این نهاده باشد. از سوی دیگر، براساس آنچه بیان شد، بیشتر واردات از کشورهای اروپایی صورت می‌گیرد. بنابراین، یکی از راه‌های ایجاد امنیت در تأمین محصول ذرت به‌عنوان نهاده اولیه و خوراک دام و طیور ایجاد جهش و افزایش در تولید این محصول است.

روش‌های متفاوتی برای افزایش تولید یک محصول وجود دارد؛ از جمله: به‌کارگیری سیاست‌های حمایتی، بهبود بهره‌وری، افزایش سطح زیر کشت، استفاده از فناوری‌های جدید و به کار بردن علوم روز دنیا در نحوه کاشت، داشت و برداشت. هرکدام از این روش‌ها راه‌حل‌های متفاوتی دارند که با توجه به مناطق و

نواحی مختلف قابل ارایه و بررسی است. سیاست حمایتی صورت گرفته در برخی محصولات اساسی مانند ذرت در سراسر کشور، خرید تضمینی است. براساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی، در سال ۱۳۶۸ تصویب شد و در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۳ اصلاحیه‌هایی در آن اعمال شد. در تاریخ ۱۳۸۴/۳/۳۰ دو تبصره دیگر به قانون تضمین خرید سال‌های ۱۳۶۸ و ۱۳۸۳ اضافه شد، از جمله در تبصره ۶ قانون، دولت موظف است قیمت خرید تضمینی محصولات اساسی کشاورزی موضوع این قانون را در هرسال زراعی به‌گونه‌ای تعیین کند که میزان افزایش آن هیچ‌گاه از نرخ تورم اعلام شده از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در همان سال کمتر نباشد. در تبصره ۱ قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی و اصلاحات آن آمده است: «وزارت کشاورزی موظف است همه‌ساله قیمت خرید تضمینی محصولات اساسی کشاورزی را با رعایت هزینه‌های واقعی تولید و در یک واحد بهره‌برداری متعارف و حفظ رابطه مبادله در داخل و خارج بخش کشاورزی تعیین و حداکثر تا آخر تیرماه به هیأت دولت تقدیم کند». در این صورت، دولت با ارایه قیمت پس از محاسبه هزینه و تخصیص سود منطقی به هر واحد محصول، محصولات موردنظر را از کشاورز خریداری می‌کند. بنابراین، قیمت مشخص شده در هر محصول در ایجاد انگیزه در کشاورزان برای کشت و مقدار برداشت آن محصول نقش مهمی خواهد داشت. در خصوص ذرت نیز هرساله خرید تضمینی صورت گرفته است و دولت از این طریق سعی می‌کند ذرت را در سراسر کشور جمع‌آوری کند. در نمودار شماره ۴، فهرست قیمت و خریدهای تضمینی ده سال گذشته گزارش شده است. همچنین ارزش واردات هر واحد محصول یادشده برای مقایسه گنجانده شده است.

نمودار ۴- قیمت خرید تضمینی و ارزش وارداتی هر کیلوگرم ذرت طی سال‌های ۱۳۹۸- ۱۳۸۸ (برحسب ریال)

مآخذ: شورای اقتصاد، سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد و یافته‌های پژوهش.

در دو سال اخیر به دلیل افزایش نرخ ارز، ارزش واردات هر کیلوگرم ذرت ۷۵ درصد افزایش یافته و همین موضوع سبب شده است که نسبت ارزش واردات هر کیلوگرم ذرت نسبت به قیمت خرید تضمینی محصول ذرت بیش از دو برابر شود.

جدول ۱- فهرست قیمت خرید تضمینی محصول ذرت طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۸۸

(برحسب ریال به‌ازای هر کیلوگرم)

	ذرت	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
۱	قیمت خرید تضمینی	۲۷۶۰	۳۰۰۰	۳۵۰۰	۴۶۵۰	۸۷۰۰	۹۶۰۰	۱۰۳۶۸	۱۰۶۵۰	۱۰۸۶۰	۱۲۲۷۲	۱۷۰۰۰
۲	هزینه تولید	۲۴۳۰	۲۸۸۴	۴۸۰۰	۱۲۵۸۹	۱۳۵۶۶	۱۴۵۴۴	۱۱۱۵۷	۱۳۷۶۳	۱۴۷۸۴	۳۷۹۱۳	۳۹۷۲۶/۶
۳	قیمت وارداتی	۱۷۴۱/۲	۲۴۳۶/۴	۴۲۷۴/۷	۷۶۲۵/۶	۸۴۹۱/۴	۹۳۹۷/۹	۶۸۵۴/۰	۸۰۹۵/۶	۹۰۷۸/۹	۳۷۲۵۹/۹	۴۴۷۴۲/۸
۴	قیمت فروش در داخل	۲۵۴۷	۳۱۹۶	۴۸۴۹	۶۰۸۴	۸۹۱۸	۹۰۹۱	۷۰۹۶	۸۰۴۹	۸۴۸۶	۱۲۰۴۷	۱۴۸۴۹
۵	نرخ ارز	۹۹۷۰	۱۰۴۲۰	۱۲۰۴۰	۲۶۰۷۰	۳۱۸۳۰	۳۲۸۰۰	۳۴۵۰۰	۳۶۴۴۰	۴۰۴۵۰	۱۰۷۸۳۰	۱۲۶۲۶۰
۶	نسبت هزینه تولید به قیمت خرید تضمینی	۰/۹	۱/۰	۱/۴	۲/۷	۱/۶	۱/۵	۱/۱	۱/۳	۱/۴	۳/۱	۲/۳
۷	نسبت قیمت وارداتی به خرید تضمینی	۰/۶۳	۰/۸۱	۱/۲۲	۱/۶۴	۰/۹۸	۰/۹۸	۰/۶۶	۰/۷۶	۰/۸۴	۳/۰۴	۲/۶۳

مآخذ: شورای اقتصاد، سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، سایت تخصصی ITPNews.com و یافته‌های پژوهش.

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، قیمت خرید تضمینی یک کیلوگرم ذرت دانه‌ای در سال ۱۳۹۸، ۱۷۰۰۰ ریال بوده است (که این رقم نسبت به تورم و افزایش قیمت بالای ۵۰ درصد نهاده‌ها در سال‌های اخیر بسیار کم و اندک بوده است)، در صورتی که هزینه تولید یک کیلوگرم ذرت ۳۹۷۲۶ ریال بوده است. به عبارت دیگر، قیمت خرید تضمینی نصف هزینه تولید یک کیلوگرم محصول موردنظر را نیز پوشش نمی‌دهد و ۲/۳ برابر قیمت خرید تضمینی است. قیمت فروش ذرت در داخل کشور در ردیف چهارم گزارش شده است. براساس این قیمت، ذرت در سال ۱۳۹۸، ۱۴۸۴۹ ریال در کیلوگرم است (حدود ۰/۱۳ پایین‌تر از قیمت خرید تضمینی). در ردیف هفتم نسبت قیمت وارداتی به قیمت خرید تضمینی محاسبه و براساس آن مقدار تفاوت قیمتی این دو مؤلفه نشان داده شده است؛ برای مثال، قیمت یک کیلوگرم ذرت وارداتی در همان سال، ۴۴۷۴۲/۸ ریال بوده، یعنی قیمت یک کیلوگرم واردات ذرت ۲/۶۳ برابر قیمت خرید تضمینی تعیین شده از سوی دولت بوده است. یادآوری می‌شود، واردات محصول ذرت براساس ارز دولتی ۴۲۰۰۰ ریال است، اما در محاسبات بالا نرخ ارز نیمایی مبنای تبدیل دلار به ریال است که بدین طریق قیمت واقعی و وارداتی هر کیلو ذرت مشخص خواهد شد. در یک نگاه کلی می‌توان به این پرسش رسید که آیا بهتر نیست با افزایش قیمت خرید تضمینی در داخل کشور و ایجاد انگیزه برای کشاورزان به‌منظور تولید بیشتر، مانع خروج ارز از کشور شد؟

۲- سویا

سویا در دو نوبت بهاره و تابستانه کشت می‌شود. این محصول در فارسی، لوبیای روغنی یا لوبیای چینی نیز نامیده می‌شود. سه بازار عمده برای دانه، روغن و کنجاله این محصول وجود دارد. دانه سویا سرشار از پروتئین، چربی و عناصر معدنی بوده و یکی از مهم‌ترین منابع تولید روغن است و از این نظر با سایر دانه‌های روغنی رقابت می‌کند. از خود دانه سویا نیز به‌عنوان یکی از اجزای سبد آجیل استفاده می‌شود. از سوی دیگر، کنجاله سویا به‌عنوان یک منبع پروتئینی، خوراک دام و طیور است. تقاضای این محصول در صنعت دام و طیور مؤثرترین عامل در قیمت آن است. میانگین تولید کنجاله حدود ۷۹ درصد کل تولید دانه سویاست. این محصول حتی در تولید کالاهای صنعتی مانند رنگ‌ها و روغن جلا استفاده می‌شود. کشورهای آمریکا، برزیل، چین، آرژانتین و هند عمده‌ترین کشورهای تولیدکننده محصول یادشده هستند و ایران در حدود رتبه ۳۰ را در تولید محصول سویا دارد (این رتبه سالیانه با توجه به کشت سویا در کشورهای دنیا، متفاوت خواهد بود). در نمودار شماره ۵، روند تولید سویا و سطح زیر کشت آن گزارش شده است.

نمودار ۵- مقدار تولید سویا طی سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۷۴

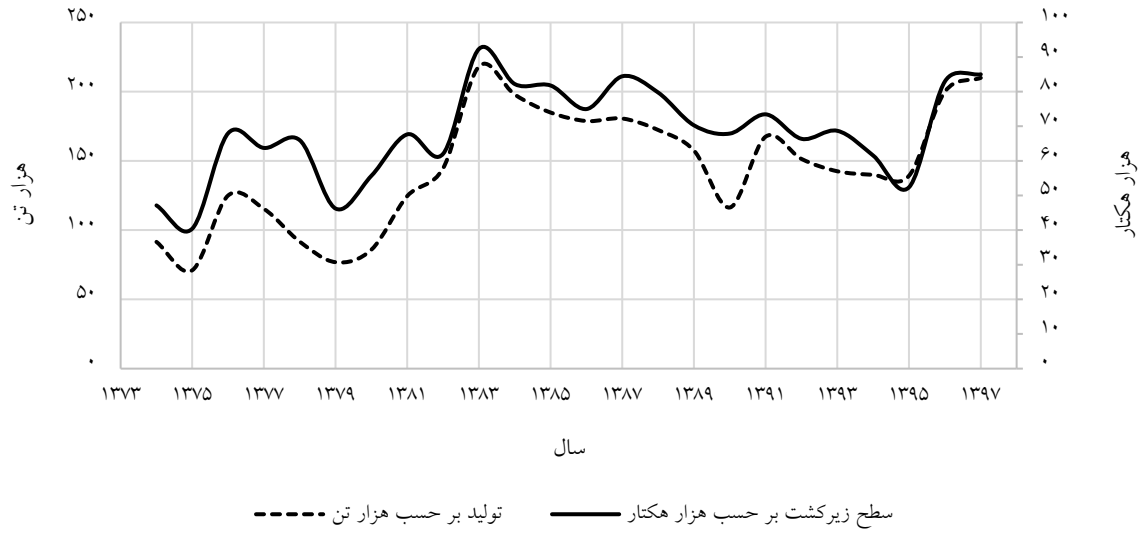

مأخذ: سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد.

همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود، روند تولید محصول سویا دارای نوسان است. بیشترین و کمترین مقدار تولید به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۷۵ رخ داده است. سطح زیر کشت محصول هم به دلیل ماهیت آن دارای روند تقریباً ثابتی است و به‌طور میانگین هرسال ۶۸/۴ هزار هکتار (طی سال‌های مورد بررسی) به زیر کشت سویا می‌رود. همان‌طور که در نمودار نشان داده شده است، مقدار تولید رابطه مستقیمی با سطح زیر کشت محصول دارد، یعنی با افزایش سطح زیر کشت مقدار محصول

افزایش می‌یابد. این موضوع می‌تواند نشان‌دهنده عدم به‌کارگیری و ناتوانی در استفاده از سایر روش‌های افزایش تولید مانند بهبود بهره‌وری، افزایش سرمایه‌گذاری و... در تولید باشد.

نیازهای داخلی به محصول سویا تنها از طریق تولید آن در داخل تأمین نمی‌شود و حدود ۹۰ درصد سویای مصرفی کشور، وارد می‌شود. بنابراین، هرساله نیازمند واردات این محصول هستیم. به‌طور میانگین هرسال (طی سال‌های ۱۳۹۸– ۱۳۷۵) یک میلیون تن واردات سویا داشته‌ایم، نکته مهم آنکه مقدار واردات سویا در چند سال اخیر بالای ۲ میلیون تن بوده است. برای بررسی بیشتر، ارزش و مقدار واردات سویا طی سال‌های ۱۳۹۸–۱۳۷۵ در نمودار شماره ۶، گزارش شده است.

نمودار ۶- ارزش و مقدار واردات محصول سویا طی سال‌های ۱۳۹۸–۱۳۷۵

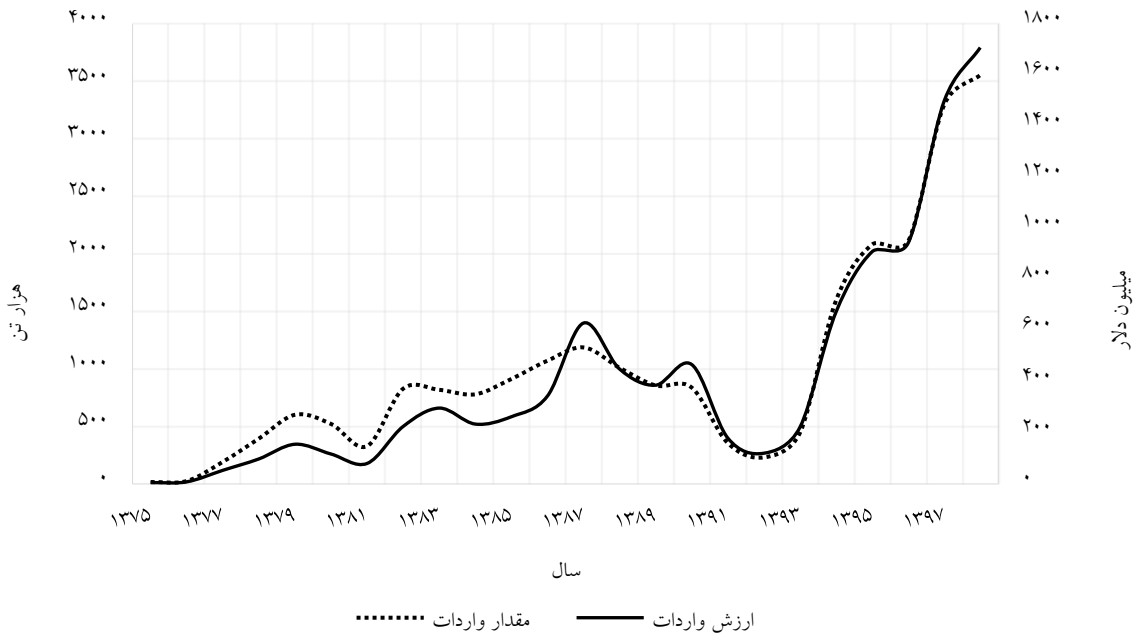

مأخذ: سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد.

براساس نمودار، روند واردات محصول سویا و ارزش آن روندی افزایشی است. کمترین مقدار واردات در چندین سال اخیر در سال ۱۳۹۳ رخ داده است. این موضوع ناشی از رشد تولید در بخش کشاورزی گزارش شده است، اما با توجه به نمودار تولید سویا، تولید در سال ۱۳۹۳ نسبت به سال قبل کاهش ۶/۲ درصدی داشته است. حجم بالای واردات محصول سویا نسبت به تولید آن سبب به‌وجود آمدن تفکر تولید سویا در داخل خواهد شد. آیا می‌توان با هدف وابستگی کمتر و یا عدم وابستگی به واردات، تولید این محصول را افزایش داد؟ آیا ظرفیت و منابع داخلی امکان افزایش و جهش تولید را از طریق بهبود بهره‌وری، افزایش سطح زیر کشت و سیاست‌های حمایتی برای محصول سویا دارد؟ همان‌طور که خرید تضمینی برای محصول ذرت وجود دارد خرید تضمینی از طرف دولت برای سویا نیز اجرا می‌شود.

بنابراین، در نمودار شماره ۷، برای بررسی سیاست حمایتی دولت مقایسه‌ای بین قیمت خرید تضمینی و ارزش وارداتی یک کیلوگرم از محصول موردنظر نشان داده شده است.

نمودار ۷- قیمت خرید تضمینی و ارزش وارداتی هر کیلوگرم سویا طی سال‌های ۱۳۹۸- ۱۳۸۸ (برحسب ریال)

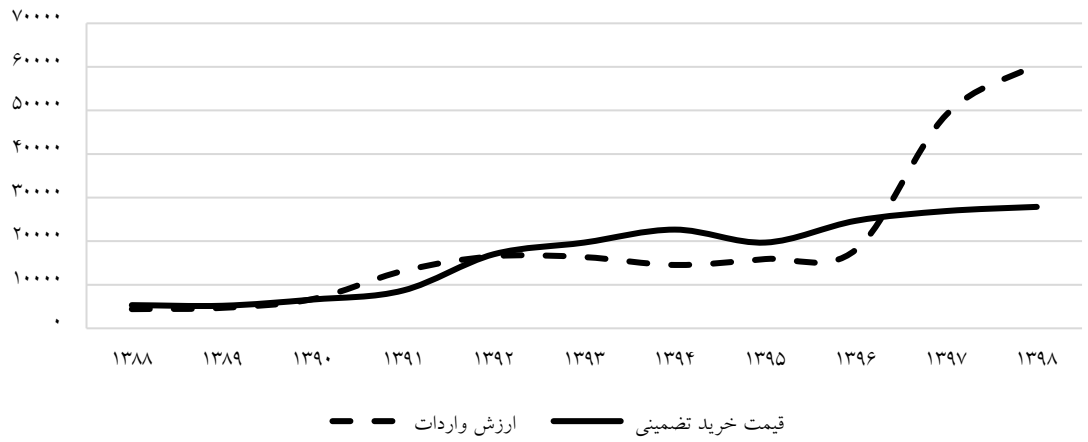

مآخذ: شورای اقتصاد، سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد و یافته‌های پژوهش.

در نمودار، قیمت خرید تضمینی و واردات طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۸۸ گزارش شده است. دو ارزش مورد بررسی در سال ۱۳۹۲ نزدیک‌ترین فاصله را نسبت به هم داشته‌اند، به‌طوری که قیمت خرید تضمینی ۴۵۷ ریال بیشتر از قیمت سویای وارداتی بوده است. با توجه به نمودار، دو منحنی مورد بررسی طی ده سال دارای نوسانات و تفاوت‌هایی نسبت به یکدیگر هستند، اما از سال ۱۳۹۷ این تفاوت قیمت به اوج خود رسیده و ارزش واردات بیش از دو برابر قیمت خرید تضمینی شده است.

با توجه به آنچه بیان شد، قیمت خرید تضمینی باید پوشش‌دهنده هزینه تولید یک کیلوگرم محصول کشت شده توسط کشاورز و بهره‌بردار باشد (شامل تمام هزینه‌هایی که تولیدکننده یا کشاورز برای تولید صرف می‌کند؛ مانند هزینه اجاره زمین، آب، نیروی کار و...). جدول شماره ۲، برای بررسی این موضوع است که آیا قیمت‌های تضمینی تعیین شده توسط دولت، توانسته است به هدف موردنظر دست یابد یا خیر. فهرست قیمت خرید تضمینی، هزینه تولید یک کیلوگرم محصول، ارزش واردات سویا و نسبت موارد بیان شده در این جدول آمده است.

در صورت عدم کارآیی سیاست خرید تضمینی، کشاورز و بهره‌بردار درآمد مورد انتظار خود را بدست نخواهند آورد و همین امر سبب کاهش کشت محصولات استراتژیک در سال‌های آتی خواهد شد. درنتیجه این امر آثار منفی بر امنیت غذایی دارد، چنانچه قیمت خرید تضمینی به درستی تعیین گردد سبب رونق و افزایش تولید در محصول خواهد شد و اثر مثبت بر امنیت غذایی و سپس امنیت اقتصادی خواهد داشت.

هشدار

جدول ۲- فهرست قیمت خرید تضمینی محصول سویا طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۸۸ (برحسب ریال در کیلوگرم)

ردیف	سویا	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
۱	قیمت خرید تضمینی	۵۳۵۰	۵۲۰۰	۶۶۲۰	۸۷۰۰	۱۷۰۰۰	۱۹۷۰۰	۲۲۶۵۵	۱۹۷۰۰	۲۴۶۹۴	۲۶۹۱۶	۲۷۹۰۴
۲	هزینه تولید	۵۱۲۴/۶	۵۵۰۷/۰	۶۴۲۲/۱	۲۱۹۵۸/۸	۲۸۱۷۵/۹	۲۱۳۶۵/۹	۲۲۲۵۲/۵	۲۵۹۴۸/۹	۲۸۰۸۴/۴	۶۴۵۷۹/۴	۷۸۷۲۹/۴
۳	قیمت وارداتی	۴۴۳۵/۹	۴۷۰۴/۷	۶۷۱۵/۶	۱۳۱۸۱/۵	۱۶۵۴۲/۲	۱۶۳۷۱/۴	۱۴۵۵۰/۲	۱۵۸۹۶/۵	۱۸۰۶۱/۳	۴۹۰۱۳/۶	۶۰۶۲۷/۵
۴	قیمت فروش کنجاله سویا در داخل	۴۹۹۰	۴۶۸۴	۵۲۴۹	۱۱۱۱۰	۱۶۸۴۳	۱۶۹۸۳	۱۴۴۸۲	۱۴۵۳۱	۱۵۷۱۱	۲۳۹۴۷	۲۶۱۹۰
۵	نرخ ارز	۹۹۷۰	۱۰۴۲۰	۱۲۰۴۰	۲۶۰۷۰	۳۱۸۳۰	۳۲۸۰۰	۳۴۵۰۰	۳۶۴۴۰	۴۰۴۵۰	۱۰۷۸۳۰	۱۲۶۲۶۰
۶	نسبت هزینه تولید به خرید تضمینی	۰/۹۶	۱/۰۶	۰/۹۷	۲/۵۲	۱/۶۶	۱/۰۸	۰/۹۸	۱/۳۲	۱/۱۴	۲/۴۰	۲/۸۲
۷	نسبت قیمت وارداتی به خرید تضمینی	۰/۸۳	۰/۹۰	۱/۰۱	۱/۵۲	۰/۹۷	۰/۸۳	۰/۶۴	۰/۸۱	۰/۷۳	۱/۸۲	۲/۱۷

مآخذ: شورای اقتصاد، سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، سایت تخصصی ITPNews.com و یافته‌های پژوهش.

همان‌طور که در جدول شماره ۲، مشاهده می‌شود، قیمت خرید تضمینی تنها در سه سال ۱۳۸۸، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ پوشش‌دهنده هزینه‌های تولید بوده و در این سه سال قیمت خرید تضمینی تنها کمی بیشتر از هزینه تولید بوده است. در بقیه سال‌های مورد بررسی هزینه تولید یک کیلوگرم سویا بیش از قیمت خرید تضمینی تعیین شده است. در این صورت کشت این محصول برای هر کشاورز و بهره‌بردار همراه با ضرر خواهد بود؛ برای مثال، در سال ۱۳۹۸ هزینه تولید یک کیلوگرم محصول سویا ۷۸۷۲۹/۴ ریال و قیمت خرید تضمینی در این سال ۲۷۹۰۴ ریال بوده است. قیمت خرید تضمینی به مقدار ۵۰۸۲۵/۴ ریال کمتر است از پولی که کشاورز بابت تولید یک کیلوگرم محصول یادشده باید هزینه کند. همچنین قیمت وارداتی نیز ۶۰۶۲۷/۵ ریال بوده که نشان‌دهنده بیش از دو برابر بودن این قیمت نسبت به خرید تضمینی است. یادآوری می‌شود، قیمت‌های وارداتی گزارش شده تنها ارزش هر کیلوگرم محصول را در محل فروش که شامل بازار سایر کشورهاست نشان می‌دهد و هزینه‌های حمل‌ونقل در آن محاسبه نشده است.

۳- ملاحظات امنیت اقتصادی

بخش کشاورزی به دلیل جایگاه و اهمیت آن در تأمین نیازهای غذایی جامعه بیش از هر بخش دیگری برای افزایش و جهش تولید نیازمند امنیت اقتصادی است، زیرا وجود یک جامعه باثبات و معلوم بودن افق روشن از آینده در قالب امنیت اقتصادی، تأثیر مثبت و معناداری بر تولید و پیشرفت بخش کشاورزی و در سطح وسیع‌تر اقتصاد دارد. دور نگه‌داشتن بخش کشاورزی از هرنوع شوک و نوسانات قابل کنترل نه‌تنها سبب ایجاد اطمینان خاطر در شاغلان این بخش، بلکه باعث رضایت و مطلوبیت بیشتر افراد جامعه به‌عنوان مصرف‌کننده خواهد شد. بنابراین، امنیت اقتصادی و برقراری آن در جامعه آثار مثبتی بر تولید و افزایش آن در بخش کشاورزی خواهد داشت. بخش کشاورزی به‌عنوان یک بخش مولد نیازمند حمایت‌ها و ضمانت‌هایی در راستای رشد و توسعه خود

است، زیرا پس از توسعه این بخش توسعه در سایر بخش‌های اقتصادی سرعت بیشتری خواهد گرفت.

امنیت اقتصادی در سطح جزیی‌تر شامل امنیت اقتصادی فردی است. از نظر بوزان نظریه‌پرداز نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، امنیت اقتصادی هر فرد، حفظ سطح مشخصی از استاندارد زندگی آن شخص است. این استاندارد می‌تواند شامل اشتغال یا حق حداقل دستمزد باشد. یک کشاورز نیز برای تعیین نوع کشت خود استانداردهایی را تعریف می‌کند که این استانداردها شامل حداقل درآمد و عایدی از کشت است. استانداردها اغلب با توجه به هزینه و وقتی که صرف آن می‌شود، تعیین خواهند شد. بنابراین، کاملاً عقلایی است که یک کشاورز در صورت عدم تحقق حداقل درآمد خود در یک نوع محصول خاص، از کشت آن خودداری کند. از سوی دیگر، سیاست‌های حمایتی مانند خرید تضمینی با هدف ایجاد امنیت اقتصادی برای کشاورز و مصرف‌کننده پایه‌ریزی شده است؛ چنانچه این سیاست به هر دلیلی مانند پایین بودن قیمت خرید تضمینی به‌نحوی کارآ عمل نکند باعث تخریب هدف موردنظر و امنیت غذایی و اقتصادی در جامعه خواهد شد.

در صورت ناکارآیی سیاست خرید تضمینی، کشاورز و بهره‌بردار درآمد مورد انتظار خود را در بازه زمانی مشخص به‌دست نخواهند آورد و همین موضوع سبب ناامیدی آنان در کشت محصولات استراتژیک در سال‌های آتی خواهد شد و در نتیجه، این موضوع آثار منفی بر امنیت غذایی دارد، اما چنانچه قیمت خرید تضمینی به‌درستی تعیین شود، سبب رونق و افزایش تولید در محصول خواهد شد و اثری مثبت بر امنیت غذایی و سپس، امنیت اقتصادی خواهد داشت. این اثر اهمیت دوچندانی در محصولات استراتژیکی مانند سویا و ذرت دارد، زیرا محصولات یادشده نهاده‌های اصلی در تهیه گوشت سفید و قرمز به شمار می‌آیند و افزایش تولید داخل ذرت و سویا سبب افزایش تولید انواع گوشت، تخم‌مرغ و فراورده‌های لبنی خواهد شد.

جمع‌بندی و راهکارهای پیشنهادی

در راستای افزایش تولید یک محصول روش‌های متفاوتی وجود دارد. این روش‌ها شامل بهبود بهره‌وری، افزایش سطح زیر کشت، استفاده از فناوری‌های جدید، به کار بردن علوم روز دنیا و سیاست‌های حمایتی است. هریک از روش‌های یادشده طبق شرایط، مناطق و نواحی مختلف قابل ارایه و بررسی است. در کشور، سیاست حمایتی صورت گرفته در مورد برخی محصولات اساسی مانند ذرت و سویا، خرید تضمینی است، دولت با ارایه قیمت پس از محاسبه هزینه و تخصیص سود منطقی به هر واحد محصول، محصولات موردنظر را از کشاورز خریداری می‌کند. بنابراین، قیمت مشخص شده در هر محصول نقش مهمی در ایجاد انگیزه در کشاورزان برای کشت و مقدار برداشت آن خواهد داشت.

محصولات سویا و ذرت هرساله به صورت تضمینی خریده می‌شوند و دولت از این طریق می‌کوشد محصولات یادشده را در سراسر کشور جمع‌آوری کند، اما تعیین قیمت نامناسب باعث ناکارآیی و کاهش انگیزه کشاورزان در تولید خواهد

شد؛ برای مثال، هزینه تولید یک کیلوگرم محصول ذرت در سال ۱۳۹۸، ۲/۳ برابر قیمت خرید تضمینی محصول موردنظر بوده است. همچنین تغییرات قیمت وارداتی به قیمت خرید تضمینی یک کیلوگرم این محصول ۲/۶۳ است، یعنی قیمت واردات یک کیلوگرم از محصول یادشده ۲/۶۳ برابر قیمت خرید تضمینی است. به همین ترتیب در مورد محصول سویا باید گفت، طی ده سال اخیر قیمت خرید تضمینی تنها در سه سال ۱۳۸۸، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ پوشش‌دهنده هزینه‌های تولید بوده است. در سال ۱۳۹۸ هزینه تولید یک کیلوگرم محصول سویا ۲/۸۲ برابر قیمت خرید تضمینی بوده است. به‌علاوه، قیمت سویای وارداتی نیز ۶۰۶۲۷/۵ ریال بوده که نشان‌دهنده بیش از دو برابر بودن این قیمت نسبت به خرید تضمینی است. یادآوری می‌شود، قیمت‌های وارداتی گزارش شده تنها ارزش هر کیلوگرم محصول در محل فروش بوده که شامل بازار سایر کشورهاست و هزینه‌های حمل‌ونقل در آن محاسبه نشده است. در نهایت، راهکارهایی برای افزایش ظرفیت تولید محصولات اساسی (ذرت و سویا) به شرح زیر ارایه می‌شود:

– **اصلاح قیمت خرید تضمینی:** برای حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان به‌عنوان تولیدکننده، دولت موظف است همه‌ساله با رعایت هزینه‌های واقعی تولید، نسبت به خرید محصولات اساسی کشاورزی که شامل ذرت و سویاست اقدام کند. در صورت مدیریت صحیح و تعیین قیمت مناسب خرید تضمینی، کشاورزان بیشتری خواهان جایگزین کردن این محصول در برنامه سالانه کشت خود خواهند شد. بنابراین، بهتر است ستاد تنظیم بازار بکوشد با ارایه قیمت منطقی انگیزه لازم را در کشاورزان و بهره‌برداران محصولات یادشده ایجاد کند؛ در این صورت وابستگی به واردات در ذرت و سویا به‌مراتب کمتر خواهد شد.

– **تخصیص مجدد و بهنگام سرمایه به خرید تضمینی:** وجود تحریم‌ها و شیوع ویروس کرونا باعث اهمیت چند برابر تأمین امنیت غذایی و عدم وابستگی به کشورهای دیگر شده است، اما از یک سو، تأخیر در پرداخت مطالبات کشاورزان و پایین بودن قیمت خرید تضمینی در این شرایط اقتصادی و از سوی دیگر، بیش از دو برابر بودن قیمت واردات هر واحد محصول (مانند ذرت و سویا) و ناکارآمدی دستگاه‌های مربوط سبب ایجاد موج ناامیدی در جامعه کشاورزان خواهد شد. تمام این عوامل سبب ورود دلالان ایرانی و خارجی (اغلب کشورهای همسایه) به چرخه خرید محصولات استراتژیک و اساسی می‌شود. بنابراین، بهتر است وزارت جهاد کشاورزی با همکاری صمت و ستاد تنظیم بازار بکوشند در جهت اصولی و منطقی به تخصیص مجدد سرمایه در بخش کشاورزی بپردازند. در این راستا، نهادهای مسئول می‌توانند با پرداخت به‌موقع مطالبات کشاورزان، افزایش قیمت خرید تضمینی و کاهش مقدار واردات، تولید محصولات کشاورزی را افزایش دهند.

– **به‌کارگیری فناوری‌های نوین در بخش کشاورزی:** محدودیت در منابع و نهاده‌ها مانند زمین

و آب دلایلی است که اغلب برای تولید در سطح و کیفیت پایین اظهار می‌شود. شاید به نظر برسد که نبود یک نهاده اصلی آب یا زمین بتواند چشم‌انداز و اهداف تولیدی بخش کشاورزی را در سال‌های آتی به‌طور کلی نابود کند. این محدودیت‌ها و مشکلات جزء مسایلی هستند که کشورهایی مانند ژاپن و هلند توانستند با تکیه‌بر فناوری‌های نوین و تحقیقات گسترده و تخصصی به‌راحتی از آن عبور و مسئله کمبود زمین حاصلخیز و آب را حل کنند. همچنین می‌توان نتایج برخی از تحقیقات با هزینه بسیار پایین نیز در راستای کاهش بالای ۵۰ درصدی آب مصرفی گیاهان مورد استفاده قرار گیرد؛ برای مثال، کاهش ۷۰ درصدی آب مصرفی محصول خربزه و هندوانه (به‌عنوان محصولات آب‌بر) در برخی نقاط کشور با استفاده از نوار تیپ و آرایش کشت. در این راستا پیشنهاد می‌شود با سرمایه‌گذاری بلندمدت در بخش تحقیقات و توسعه فناوری‌های نوین در بخش کشاورزی در کنار سیاست‌های حمایتی بیان شده، برای رشد و توسعه بخش کشاورزی تلاش کرد. با رشد جمعیت، بخش کشاورزی به‌عنوان یک بخش مولد باید توانایی تأمین نیازهای اولیه مردم جامعه را در سال‌های آتی داشته باشد و این موضوع در صورتی امکان‌پذیر و دست‌یافتنی خواهد بود که سرمایه‌گذاری و رشد این بخش جزء اولویت‌های توسعه قرار گیرد.

- **تدوین الگوی کشت در راستای تنظیم تعادل عرضه و تقاضا در محصولات استراتژیک:** نوسانات موجود در تولید محصولات استراتژیک مانند ذرت و سویا سبب آشفتگی در بازار این محصولات می‌شود. همچنین برنامه‌ریزی بلندمدت برای دستیابی به هدف تنظیم بازار را غیرممکن می‌سازد. به عبارت دیگر، چنانچه کشت تقریبی سالانه یک محصول طی زمان، مشخص نشود، امکان ایجاد تعادل عرضه و تقاضا در آن وجود نخواهد داشت. بنابراین، بهتر است وزارت جهاد کشاورزی ضمن ارایه یک الگوی کشت منعطف با اولویت قرار دادن کشت محصولات استراتژیک و با در نظر گرفتن سود و درآمد کشاورزان، در تعیین کشت هرساله محصولات استراتژیک با رشد معین سالانه اقدام کند.

- **کشت محصولات استراتژیک به صورت فراسرزمینی:** داشتن مزیت نسبی در تولید یک محصول می‌تواند برگ برنده و امتیاز بزرگی در کشت آن به شمار آید، به‌نحوی که مزیت نسبی باعث عملکرد چندین برابر در تولید می‌شود. ایران در برخی محصولات استراتژیک مانند ذرت، مزیت نسبی بالایی ندارد. از سوی دیگر، آب‌بر بودن ذرت و رقابت این محصول با گندم (به‌عنوان مهم‌ترین محصول استراتژیکی کشور) سبب کاهش تولید ذرت در واحد سطح شده است، اما کشت آن در سایر کشورها به‌عنوان کشت فراسرزمینی می‌تواند در تأمین نیاز داخلی محصول ذرت در کشور راهگشا باشد. یادآوری می‌شود که این اقدام باید در سایه نظارت و کنترل برای دور نگه‌داشتن هرنوع کارشکنی اجرا شود.